

Т.Л. Видайчук

Київський університет імені Бориса Грінченка

**«ЗАПИСКИ» І. Г. ГАЛАГАНА – МАЛОДОСЛІДЖЕНА ПАМ'ЯТКА
МОВИ XVIII СТ.**

З другої половини XVIII ст. високоосвічена еліта Лівобережної України, значною мірою зросійщена (особливо у 70 – 80-ті рр.), докладала зусиль до розбудови імперської держави, її культури і мови, працюючи перекладачами в Сенаті, радниками в колегії іноземних справ, у дипломатичних місіях, адміралтействі. Різнопрофільні експедиції П. Ричкова (1762 – 1772 рр.), С. Гмеліна (1768 – 1774 рр.), С. Паласа (1771 – 1776 рр.), В. Зуєва (1781 – 1782 рр.) та А. Шафонського (1784 – 1785 рр.), направлені для вивчення окремих регіонів Російської імперії, не обходилися без активної участі українців у збиранні та виданні матеріалів (А.Шафонський, Ф. Туманський та ін.). Як записки паломників (Записки В. Григоровича-Барського 1723 – 1747 рр.), так і мемуари дипломатів (А. Матвєєва, П. Крекшина, І. Желябузького та ін.) пов'язані з пізнанням матеріальної і духовної культури народів Європи, виробництва на основі процесів механізації, загалом суспільного прогресу. Навчаючи своїх дітей за кордоном, українське дворянство відвідує театри, картинні галереї, виставки, благодійні заходи гуманістів, вивчає переваги в архітектурі, парковій культурі, транспорті, оздоровленні, волевиявленні, дозвіллі тощо. Такий зміст мають і «Записки поседневні» І. Г. Галагана, що писані російською мовою староукраїнської редакції [1, 35]. Автор перебував у близьких стосунках із президентом другої Малоросійської колегії, фельдмаршалом П. Румянцевим-Задунайським, радником колегії іноземних справ та членом посольства українцем Г. Політикою. Заїздив у столиці багатьох європейських держав, полишивши у своєму щоденнику цікаві узагальнення та щирі

зізнання. У дискурсі української історичної лінгвістики вже звучала думка про те, що пам'ятка варта друку й уваги лінгвістів [1, 39].

Іван Григорович Галаган – представник освіченої козацької еліти Лівобережної України. Він служив у козацькому війську, мав почесний титул бунчукового товариша, чотири роки (1763 – 1767 рр.) правив прилуцьким полком, у 1780 – 1790 рр., був повітовим суддею в Прилуках, надвірним радником. Як свідчать виявлені закордонні паспорти на І. Г. Галагана, він справді перебував упродовж 1781, 1785 – 1786 рр. у європейських подорожах у зв'язку з навчанням сина в Лейпцигу [3]. Про «трикратну поїздку» автор згадує у «Пунктах духовной» [4].

Оригінал рукопису зберігається у фондах Інституту рукопису НБУ ім. В. І. Вернадського, він складається з двох частин: Книга I – подорожні записи до Лейпцига і столиць сусідніх держав упродовж 1781 р., Книга II – записи подорожей між містами Париж – Мюнхен – Краків – Київ протягом 1785 – 1786 рр.

Із записок Західна Європа XVIII ст. постає через призму бачення українця на основі порівнянь з рідним краєм: *Зараз вѣхали поузъ деревушкѣ Филцъ ... всю в саду (ЗГ I, 39 зв.); Гады птицями і соловьями избилѣют, ... конѣ же голосы в забвеніе приводят (ЗГ I, 39 зв.); Вѣхали в славнѣю рѣкѣ Рейнѣ, которая шире Днепра (ЗГ I, 35); Приѣхали в город, богемскѣю столицѣ Прагѣ – весьма великій хорошій, но улицы тѣсние і кривни (ЗГ I, 25 зв.).*

Живомовна стихія з виявом поліських форм бере гору у викладі: *ночѣ дощѣ ішолѣ (ЗГ I, 50); дира (ЗГ I, 55 зв.); бѣра далѣе вѣхат не дозволила (ЗГ I, 41 зв.); вѣ ради (ЗГ I, 31 зв.); над нею на горѣ замок розваленіи стоить (ЗГ I, 42 зв.); Мѣстечка сидят всі понад рѣкою (ЗГ I, 46), Переїхали рѣчечкѣ, поѣхали на пректрѣтѣю горѣ вѣ провожденіи вѣтрѣ холодного і дощѣ и насилѣ одѣхали. Видно поля, винограды, горы, лѣгы, мѣстечка, села, дома (ЗГ I, 42).*

Важливо відзначити метафоричні переноси, порівняння, означення, які надають тексту виразного авторського забарвлення: *Квартира ж наша видом на Рейн, ... а берег усипанъ голанскими и разными кораблями, пором ходитъ великій* (ЗГ I, 45); *Розсѣяно много жилищъ, на подобие хуторцовъ* (ЗГ I, 42 зв.); *В мѣстечку Чопѣ улицѣ правильніи і широкіи* (ЗГ I, 27 зв.). Такі ж переноси виявляємо в уважних замальовках сірчаних лікувальних ванн та сухих бань: *ідет пара сѣрчаная, в ней сидѣтъ должно на скамейкѣ в халатѣ байковомъ. Голова же сидящаго на свободѣ взятая в доски съ дирою на подобие кұны і около шеи обкладывается полотенцем, дабы пара не задүшила* (ЗГ I, 57).

Автор у дусі просвітництва XVIII ст. дивується вольностям на виборах бургомістра: *Удивително, что в городѣ Бүрсетъ всеи весьма великая вольность: всякъ дѣлаеть што хотя и не боится никого. Гарнизона и дисциплины нѣтъ...* (ЗГ I, 53). Тривалі громадські сперечання з приводу перевиборів міського голови скінчилися відрадною несподіванкою: *в 12 часу ішолъ народъ съ мұзикою і кричали: «Виват!» бүргомістру старому, коего потвердили опять* (ЗГ I, 56 зв.). У цьому уривку тексту слово *дисципліна* виявляє актуальне раніше значення «покарання, штраф» [2], натомість *потвердити* – явний неологізм (на основі семантичного зсуву).

Непересічне значення пам'ятки і для вивчення термінологіки, засвоєної із західноєвропейських мов у галузі градобудівництва, паркової культури та вияву інтер'єру: *березовая алея* (< фр. allée) (ЗГ I, 41 зв.); *герби вызолоченіи на потолкѣ около плафона* (< фр. plafond), *друга весьма велика зала* (< нім. saal, фр. sale), *открыт бүфетъ* (< фр. buffet) (ЗГ I, 33); *естъ в Лейпцигѣ кирха* (< верх.-нім. kirche – церква) *съ колоколнею, коей кұпола* (< фр. coupole, іт. cupola) *здлани в весьма высокимиъ шпилем* (нід. spijl, ниж.-нім. spill) *разными фигурами стоит невредима* (ЗГ I, 29). *Дорога, осажена в 4 ради деревомъ фруктовим* (контекст засвідчує заміну давнішої форми *овощни дєрева* (ст.-сл.) на новомодний для XVIII ст. вислів

фруктови дерева), *каменная перспективная* (від prospect < нім. prospect – перспектива) (ЗГ I, 33 зв.). *В другомъ этажѣ* (< фр. étage) *крѣсло императора стоит* (ЗГ I, 48). *По обѣдѣ поѣхали і стали в Дрезденѣ, в отелѣ* (< фр. hôtel) *Линденбергеръ на площадѣ противъ картинной галереи* (< нім. galerie, фр. galerie) (ЗГ I, 29). Лексема *галерея* вживається ще на означення критих наземних переходів для просування викачаної ропи на соляних заводах: ... *ропа гонится насосами в разніи долгін галереи наверху* (ЗГ I, 31 зв.).

Лексика, пов'язана з помешканням, оздоровленням та культурним дозвіллям: *до 21 марта проживалъ я время в Лейпцигѣ, то в квартирѣ* (< нім. quartier, голл. kwartier), *то в гостях, то в себе, то на променадахъ* (< фр. promenade) *в комедіяхъ-концертахъ* (< нім. konzert < іт. concerto). *Рано ходили для моціона* (< нім. motion < лат. mōtionem) *по предложеніи доктора і за городъ в садъ зъ домомъ, где собѣрается общество прѣежи(х) для ігри і называется сие мѣсто фоксалъ* (< фр. faukeshall) (ЗГ I, 49 зв.). Слово замінене згодом новим запозиченням з англійської мови *вокзал*, що мало у минулому те ж значення.

Друга частина щоденника поглиблює наші уявлення про архітектурну лексику, театральну та суспільно-політичну термінологію, що значною мірою виявляється засвоєною у колах дворянства (усним шляхом), як-от: *Видѣли ігравшюю воду в изовилии в каскадахъ* (< фр. cascade), *много фонтановъ* (< іт. fontana), ... *были в театрѣ, в комедіи съ пантомимомъ* (< гр. παυτομμος), ... *в театрѣ-варьете* (< фр. varietè) (ЗГ II, 38); *Были на нѣмецкой оперѣ* (< іт. opera): *театръ великъ очень, музыка самая хорошая и великая, но актеры и актриссы* (< фр. actrice) *противу французькихъ своимъ искусствомъ не будутъ* (ЗГ II, 55); *Съ подъ пѣдестала* (< фр. piedestal) *Августова есть бассейнъ* (< фр. bassin) (ЗГ II, 55); *Церков соборная архитектуры* (< лат. architectura) *старинной ... перегороджена двумя великими иконами в мраморныхъ колонадахъ* (фр. colonnade) (ЗГ II,

40 зв.). Лексика вищих судово-урядових органів, дипломатії: *В парламентѣ* (< англ. parliament, фр. parlement) ... *в присутствіи 80 членовъ ... , одинъ с конхъ президентѣ* (< нім. president). *Былъ і г. консулъ* (< лат. consul) *россійскій* (ЗГ II, 29); *Сей городъ въ давности былъ ... резиденцією* (< польс. rezydencja < нім. rezidenz) *імператоровъ* (ЗГ II, 49 зв.); *Приѣхалъ въ городъ и братъ імператора Фердинанд, принцъ* (< верх.-нім. prinz, < ст.-фр. prince) *съ сѹпругою* (< ст.-сл. сжпржга) (ЗГ II, 47 зв.); ... *говоритъ курієръ* (< фр. courier) *съ Подсама, что король прускій умер* (ЗГ II, 27 зв.).

Нарешті, оновлена термінолексика, пов'язана із далекими мандрями, транспортом та мореплаванням: *Божією помощію начался мой вояжъ* (< фр. voyage) *1785 года августа 8 д[ня]. Не спавши, взялъ екстрапочту* (нім. extrapost) *і поѣхалъ на всю ночь* (ЗГ II, 27 зв.); *Шкиперъ* (< нідерл. schipper) *і матроси* (< голл. matroos), *оставивши насъ на яхтѣ* (< голл. jacht), *упивались въ городѣ* (ЗГ II, 35). *Насилу привились в м. Боуно на прошлогоднюю мою дорогу цесарскую ж, то есть шосе* (< фр. chaussée) (ЗГ II, 78).

Не оминаючи загальнокультурного значення пам'ятки, звертаємо увагу на деякі критичні зауваження автора про переваги природної здорової краси людини над штучною: *В Вѣнѣ большая часть женского пола пригожих, а красавиц смѣло можно сказать, что четвертая часть есть і привесма тот свѣжій цвѣтъ в лицах і здоровое сложеніе они имѣют. Напротивъ того жъ, парижскіе могутъ толко взятъ во всей Европѣ первенство в уборѣ модном і обходженіи, разговорах, в однихъ поклонах і протчемъ прелетнымъ образомъ, но не имѣющихъ той стройности тѣла, пользуюсь бѣлилами или руміанами скверными парижскими, соединенными съ вѣтреностію, нахальствомъ і разговорами двусмысленными, мотовством і обманомъ, что все темъ называется мѹзскимъ человеку злимъ словомъ ...* (ЗГ II, 66 зв.).

Звернувши увагу лише на окремі лексичні особливості пам'ятки, зауважимо, що вона репрезентує структурно-типологічний тип мови другої половини XVIII ст. У ній виразно наявні діалектні риси поліського наріччя, ознаки російської мови, якою користувалась українська інтелігенція того часу, неунормованість правопису пам'ятки дозволить їх системно проаналізувати, вказавши і на тогочасну орфографічну традицію. Плідною для дослідження буде пам'ятка і під кутом зору історичної граматики та історичного синтаксису, адже написана у період формування нової української літературної мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горобець В. Й. Недосліджена пам'ятка мови і культури XVIII ст. / В.Й. Горобець // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. – Вип. 6. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2002. – С. 34 – 39.
2. Горобець В.Й. Слово *дисципліна* у східнослов'янських мовах [Електронний ресурс] / В. Й. Горобець, 2002. Режим доступу: <http://kulturamovny.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine29-8.pdf>
3. Особовий архівний фонд. Матеріали І.Г. Галагана. Рукопис НБУ ім. В.І.Вернадського, шифр Ф. II, № 258, 264, 268.
4. Особовий архівний фонд. Матеріали І.Г. Галагана. Рукопис НБУ ім. В.І.Вернадського, шифр Ф. II, № 265.

ДЖЕРЕЛА

- ЗГ I** – «Записки поседневні» І. Г. Галагана. Книга I. Рукопис НБУ ім. В.І.Вернадського, шифр Ф. I, № 1043.
- ЗГ II** – «Записки поседневні» І. Г. Галагана. Книга II. Рукопис НБУ ім. В.І.Вернадського, шифр Ф. I, № 3421.